

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској
академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Beograd

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни јовор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевност</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политике владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novaković and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Milićević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематског издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragićević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српског идентитета: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборава, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспаратно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчежавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић ламентира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консерватизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развитка српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају савремени векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

МЕСТО СТОЈАНА НОВАКОВИЋА У ЛАНЦУ НАЈВАЖНИЈИХ СРПСКИХ ЛИНГВИСТА*

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ**

Апстракт. – Рад је посвећен је доприносу Стојана Новаковића србистици и лингвистици. Одређује се његово место у српској лингвистици, описује се његов однос према учитељу Ђури Даничићу и ученицима и наследницима Љубомиру Стојановићу и Александру Белићу, скреће се пажња на његова најзначајнија дела и иницијативе, износи се неколико оцена Александра Белића о њему, упућује се на нека граматичка решења другачија од данас општеприхваћених и на терминологију коју је користио.

Кључне речи: Стојан Новаковић, историја србистике, историја лексикографије, граматика српског језика

I. Да би се осветлио лик Стојана Новаковића као лингвисте, треба кренути од најопштијих ка појединачним подацима о његовом научном раду. Генерална оцена била би да је он научник који се бавио националним наукама. Такав је био дух времена. А. Белић је за своје учитеље, укључујући у њих и Новаковића, рекао да су „они поникли у оно време када се мислило да људи од велике способности и велике снаге треба пре свега да раде на националним наукама које странци не могу као ми обрађивати“.¹ И Новаковић је, као један од најумнијих и најдаровитијих представника нашег народа, проучавао националну историју, националну књижевност, историју српског језика и сродне дисциплине. Како примећује Васо Милинчевић, „Стојан Новаковић је, чини се, једини од своје генерације, од истакнутијих Даничићевих ђака, који након завршетка Велике школе није наставио даље усавршавање

---

* Овај рад се у највећој мери заснива на следећим радовима: Рајна Драгићевић, *Стојан Новаковић као лингвиста*, Наш језик, 2015, књ. XLVI/3–4, 1–9; Рајна Драгићевић и Мило Ломпар, *Стојан Новаковић о језику и књижевности*, Стојан Новаковић – живот, дело, време, поводом 175 година од рођења, уредници М. Анђелковић, М. Војводић и А. Костић, Београд: САНУ, 2017, 85–127.

** Универзитет у Београду, Филолошки факултет, и-мејл: rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

¹ Александар Белић, *Наши учитељи*, Око нашег књижевног језика, приређивач Александар Младеновић, Београд, 1999: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157.

на страним универзитетима. Па опет, успео је, такорећи самоучки, да савлада девет страних језика (латински, руски, немачки, француски, енглески, чешки, украјински, пољски, грчки). Са више њих је преводио научну литературу и белетристику“.²

Друга важна одлика Новаковићевог времена јесте могућност научника да се баве већим бројем научних дисциплина, што данас, када се науке брзо развијају, није могуће. У Новаковићево време српска наука је тек почела да се развија – требало је раздвојити поља интересовања посебних дисциплина да би се правилно поставили темељи сваке од њих. Изучавајући методологију и грађу једне науке, Новаковић је упатређивао другу и то је његовим радовима давало свестраност.

Једно од важних питања које је заокупљивало пажњу Стојана Новаковића било је питање бриге о српском језику. „Језиком као ваздухом живи сав и друштвени и умствени покрет народни“, написао је он у *Посланици*.³ Да би се одредило место Стојана Новаковића у српској лингвистици, важно је осветлити однос међу карикама најважнијег ланца у историји србистике, а то је однос између Ђуре Даничића, његовог ученика Стојана Новаковића, затим Љубомира Стојановића, па Александра Белића. Даничић је у потпуности био заокупљен језичким истраживањима, па се не може рећи да је Новаковић од свога учитеља усвојио окренутост ка већем броју наука. Био је то плод Новаковићеве природе коју је подржавао дух времена. Ту природу пренео је и на свог ученика Љубомира Стојановића, који се, баш као и његов учитељ, бавио и политиком, просветом и другим државним пословима. Ни један ни други нису, међутим, утицали на Белића у том смислу, јер је он, баш као и Даничић био заокупљен искључиво језиком. Новаковићева и Стојановићева свестраност морала се одразити на њихов лингвистички допринос. Белић оцењује Даничића као великог и дубоког аналитичара, Новаковића као плодног и свестраног синтетичара, а Стојановића као прагматичара.⁴ Белић жали што је Новаковић „свој развитаку у лингвистичком правцу, који је могао бити потпун, морао стално прекидати и тако обустављати усавршавање извесних проучавања“.⁵ Такође, оцењује да „Новаковић нема већих оригиналних чисто лингвистичких дела, сем његове граматике“, за коју додаје да она

---

² Васо Милинчевић, *Љубомир Стојановић и Стојан Новаковић и њихова сарадња са чешким научницима око издавања српских синонима*, Велика школа и велики професори, Београд, 2006: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

³ Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас Х, Београд, 1888: Српска краљевска академија, стр. 7.

⁴ Александар Белић, *Наши учитељи*, Око нашег књижевног језика, приређивач Александар Младеновић, Београд, 1999: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157, стр. 155.

⁵ Александар Белић, *Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, О великим ствараоцима, приредио Александар Младеновић, Београд, 1998: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464, стр. 448.

носи Новаковићев дух, али да је настала на основу радова Даничића и Миклошића.⁶ И поред тога, на много места, Белић се диви Новаковићевој синтетичности, лакоћи учења, гipкoсти духа, способности да издвоји оно што је важно и да то брзо савлада. Управо због тога Новаковић је и могао успешно да се бави већим бројем наука. Ипак, није био прави Даничићев наследник као аналитичар и теоретичар. Између Даничића и Новаковића постојала је извесна празнина. Пишући о научном мишљењу, Белић је констатовао да између научника и његових студената не сме постојати празан прозор: „Наука је интернационална и појединци се на њеним лествицама могу високо испети, па ма ком народу и ма којој земљи припадали. Али се за њихов народ, ако се они не ослањају на своју школу или научне раднике у својој земљи, њихова наука завршује њиховом смрћу. Велико дело Даничићево нико није могао прихватити у потпуности, и поред тога што је он био и наставник. Јаз између њега и његових ученика био је непремостив“.⁷ Другим речима, континуитет праве науке о језику као да је после Даничића наследио тек Белић, али не треба заборавити да су њега створили Новаковић и Стојановић. Ова чињеница, ипак, не умањује Новаковићев значај. Белић га обасипа похвалама и каже да је у свему што је урадио успео да остави „своју бразду“ и да покрене ту област за корак даље. „Као професор гимназије – пише уџбеник за језик и књижевност, као библиотекар – израђује пуну библиографију наше нове књижевности, као политичар истиче се до вођства у својој политичкој групи, као министар просвете преуређује просвету у нашој земљи и ствара законе којима ће се за велики низ година уредити питање основне и средње наставе; као књижевник огледа се и у почетку и на крају живота поетским и прозним саставима и уређује књижевни часопис. Свугде се јавља као снага која покреће и унапређује“.⁸ Човек оволуких интересовања, разумљиво, није имао времена за дубљење неке језичке појаве и њено осветљавање из свих углова, он је био научник широких потеза. Изгледа да је Новаковић остварио дубљу везу по интересовањима и пословима са својим учеником Стојановићем него са својим професором Даничићем. О сличним интересовањима и делатностима у различитим сферама научног, државничког и политичког ангажовања између Новаковића и Стојановића писао је В. Милинчевић.⁹

⁶ Александар Белић, *Својан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, О великим ствараоцима, приредио Александар Младеновић, Београд, 1998: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464, стр. 448.

⁷ Александар Белић, *Између научника и студената не сме постојати празан прозор*, О различитим питањима савременог језика, приредила Даринка Гортан-Премк, Београд, 2000: Завод за уџбенике и наставна средства, 533–534, стр. 533.

⁸ Александар Белић, *Наши учитељи*, Око нашег књижевног језика, приређивач Александар Младеновић, Београд, 1999: Завод за уџбенике и наставна средства, 146–157, стр. 153.

⁹ Васо Милинчевић, *Љубомир Стојановић и Својан Новаковић и њихова сарадња са чеш-*

Када би Стојан Новаковић могао да чује ову, уз све похвале изречену, свакако објективну оцену Александра Белића о његовој недовољној оригиналности и самосталности, вероватно би се разочарао јер је јако држао до тих особина.¹⁰ То закључујемо из његовог текста *Углед српске просвете* (1899), коју је међу његовим необјављеним папирима пронашао и 2004. године објавио Михаило Војводић.¹¹

Стојан Новаковић у том тексту пише да постоје „четири главна угледа који су активно утицали на просвету или образованост српског народа“, а то су: углед византијски, углед римско-италијански, углед арапско-турски и углед сувремене или нове европске просвете. Новаковић посебно држи до европског утицаја, пошто он, више од других, омогућава слободан, оригиналан развој појединца, јер се код најбољих види „само сазрео род, а не да се распознати калем. Самостални су писци једини умели оставити посао који не допушта мислити на њихов углед, већ показује само сазрело сувремено образовање и мишљење, а оригинално стварање. Из тога је јасна поука да је извор најбољим и најзначајнијим делима увек само у оригиналном раду; да угледе треба познавати и дубоко учити, али да зрео посао мора нићи сам својом снагом из земље обрађене и оплођене. Данас се већ и не траже угледи, јер се свуда зна да само рад самосталан може књижевности српској начинити место које је међу њеним европским другарицама чека и које би јој дало снаге да у кошницу српску сабере све што може осетити сласт језика којим се ми служимо“.¹²

II. Библиографија Стојана Новаковића, коју је саставио 1911. године, четири године пред смрт, а која обухвата све његове објављене радове од 1858. до 1911. године, састоји се из 379 библиографских јединица.¹³ Око 40 јединица посвећено

ким научницима око издавања српских споменика, Велика школа и велики професори, Београд, 2006: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

¹⁰ Није Белић једини који овако оцењује Новаковића. Ево како га види П. Поповић (*Млади Новаковић* (1842–1873), Споменница Стојана Новаковића, Београд, 1921: Српска књижевна задруга, 7–46, стр. 7): „Нећемо рећи да је он велики. Он нема великих концепција у науци, нити врло оштрих линија у политици. Није оно што се сматра великим човеком уопште, у правом смислу.“ И М. Стевановић га слично оцењује (*Новаковићево место у науци о језику*, Споменница посвећена 50-годишњици смрти Стојана Новаковића, Посебна издања САНУ, књ. CDVI, књ. 31, Београд, 1967: САНУ, 23–32, стр. 30): „Новаковић није био прави филолог. Он није ишао, или је ретко ишао, за откривањем и утврђивањем чињеница, већ је на основу оних што их је налазио код других изводио закључке и у примени на наш језик давао је успеле синтетичне радове у којима је језичка знања излагао у упрошћеном виду.“

¹¹ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић о утицајима на српски језик и књижевност*, Историјски часопис, 2004, књ. LI, 171–185.

¹² Михаило Војводић, *Стојан Новаковић о утицајима на српски језик и књижевност*, Историјски часопис, 2004, књ. LI, 171–185, стр. 184–185.

¹³ Стојана Новаковића, *Библиографија 1858–1911*, засебице штампано из Годишњака XXIV Српске Краљевске Академије, Београд, 1911: Државна штампарија Краљевине Србије.

је лингвистичким истраживањима, а од њих – чак 16 је у вези са његовом *Грама-тиком*, која се ширила из издања у издање. Остали лингвистички радови посвећени су лексикографији, фонетици (нпр. *Физиологија јаса и јасови српског језика*), акцентологији (нпр. *Акценти шћамјаних српско-словенских књија, црнојорских и млејачких, Прилој за историју акцентуације хрватске или српске*), дијалектологији (нпр. *Ђ и ћ у македонским народним дијалектима*), историји српског језика (издавао је и истраживао старе споменике).

Новаковићево интересовање за лексикографске послове огледа се, пре свега, у *Посланици* из 1888, али и у *Предлоју Српској Краљевској Академији, учињеном 5. априла 1893 да се отпочне куљење грађе за академијски Српски Речник и да се за њај јасао установи у Академији Лексикографски одсек*. Све ове податке изнео је Новаковић као наслов библиографске јединице. Године 1878, у Загребу је објављен рад *О Даничићеву ојледу Рјечника хрватског или српског језика*. Посебну пажњу привлачи Новаковићево учешће у изради кратког речника шест словенских језика (*Крајкиј словарь шестии славянскихъ языковъ*), у којем су обрађене речи из руског, црквенословенског, бугарског, српског, чешког и пољског језика. Речник је објављен у Бечу, 1885. године, а садржи 955 страница. Уредио га је Ф. Миклошић, а С. Новаковић је израдио део тог речника који је посвећен српском језику.

Од појединачних радова истакли бисмо и „*Сћари српско-словенски буквар, с неколиким белешкама за историју буквара у опште*“, као и „*Језик и сћил, приступну лекцију к предавањима филологије у Великој Школи*“, коју је Новаковић одржао 16. септембра 1872. године.

ПОКРЕТАЊЕ ИЗРАДЕ ВЕЛИКОГ РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Највећи и најзначајнији Новаковићев потез на пољу лингвистике јесте покретање рада на изради Речника САНУ. Има неколико појава у вези са тим чином на које треба обратити пажњу. Године 1888, Стојан Новаковић пише *Посланицу* Српској краљевској академији, која је прочитана на свечаном скупу Академије 10. септембра 1888. године у славу стогодишњице Вука Стефановића Караџића. У *Посланици* се на 87 страна, објављених у *Гласу*, пише о задацима Академије у вези са језичким питањима, а као главни задатак наводи се и образлаже израда речника. Важно је имати у виду да је Стојан Новаковић тада имао само 46 година. Већ у средњим годинама имао је (или је успео да освоји) озбиљан научни ауторитет.

Посланица почиње тако што Новаковић издваја два тренутка у дотадашњем животу Академије од ванредног значаја. „Први је од њих свето-јовањска задужбина Његовог величанства Краља Србије (од 7. Јануара 1888), ком Краљ из своје личне касе одређује Академији извесну годишњу суму новаца ‘на расветљење Србије, српског земљишта, српског духа и српских особина.’ Други је научни завет првога председника Академије д-ра Ј. Панчића, написан 3 дана пред смрт његову, на дан

Из почетка *Посланице* недвосмислено се види колику је пажњу изучавању језика придавао С. Новаковић, и поред поштовања које је осећао према многим другим наукама којима се бавио. Језичка истраживања (па тек затим и остала која се тичу нашег народа) представљају, по његовом мишљењу, приоритет у раду Академије и науке уопште. Задивљује и патриотизам који исказује Новаковић одлуком да овако започне *Посланицу*, али и космополитизам који следи у *Посланици* јер он у наставку текста обзнањује да су све велике европске академије одмах након оснивања као свој први задатак постављале израду великих академијских речника. Нарочиту пажњу побуђује чињеница да је Новаковић био свестан важности тако великог пројекта као што је израда речника. Захваљујући већем броју обраћања Академији, тј. благодарећи Новаковићевој енергији да истраје и да утиче на формирање Лексикографског одсека при Академији, започета је израда највећег српског речника, који ни до данас није завршен, а чија је последња обрађена реч – *џеџоџласник*. Готово је немогуће замислити ниједно озбиљно научно србистичко истраживање, независно од тога да ли је оно граматичко, семантичко, акценатско или другачије, без употребе Речника САНУ. Да је само иницирао израду Речника САНУ и да ништа осим тога није урадио из области језикословља, могло би се рећи да је Стојан Новаковић озбиљно задужио српску науку и културу. Неретко се може чути, а за то има основа, да Речник САНУ представља највећи научни пројекат српске науке свих времена. Због тога нису у праву неки оцењивачи Новаковићеве лингвистичке делатности који његовим највреднијим делом из ове области сматрају рад на *Српској грамањници*.

454

и планом како да се оствари велики циљ, такође на основицама Вуковог језика. С. Новаковић, међутим, сматра да „његов предлог вреди само по идеји ... То су само опште мисли. Што се појединости тиче, као да се није знало ни којим се начином грађа за речник купи“.¹⁴ Нама се, међутим, чини да је Стејић итекако инспирисао Новаковића и да није заслужио такав третман. Стејићев „Предлог и Новаковићева „Посланица“ имају много заједничких тачака и по свему се види да је Новаковић имао на столу овај Стејићев текст док је писао Посланицу. Овакав однос према Стејићу, као и према напорима Друштва српске словесности уопште у активностима око српског језика (које он сматра дилетантским) бацају извесну сенку на Новаковићеву делатност. Он, на пример, каже следеће о Друштву српске словесности: „И пошто ауторитет у опште тече из рада и из снаге разлога, ни мало није чудо што нису успеле идеје „Друштва српске словесности“, које нису показале ни рад ни снагу разлога“.¹⁵

Пошто 1888. године, Академија није одговорила на Новаковићев позив да се отпочне израда великог речника српског језика, он је, пет година касније, упутио позив Српској краљевској академији да се отпочне са купљењем грађе и да се установи Лексикографски одсек.¹⁶ Већ сам овај чин неодустајања од идеје и спремности за даље ангажовање у вези с Речником говори о Новаковићевој истрајности и искреној намери да се заиста отпочне са радом на Речнику. У *Предлоју* се образлаже потреба израде Речника, упркос томе што се у Загребу већ увелико радило на *Рјечнику хрватској или српској језика* ЈАЗУ. Новаковић наглашава да Срби поседују, како више пута понавља, књижевни, пословни и просветни језик и да тај језик има јединствену граматику, али да од дијалекта до дијалекта постоје велике разлике на лексичком нивоу и зато „ко би израдио речник најбољи, у ком би се стицале све живе лексикографске стране данашњег књижевног, пословног и просветног језика српског – тај би поставио темељ општем српском речнику оним истим путем којим је већ постала општа српска граматика“.¹⁷ Он примећује да се српски писци ослањају само на лексiku свога завичаја јер немају одговарајући речник савременог језика. Затим наводи конкретне кораке у вези са оснивањем и задацима Лексикографског одсека, као и путеве

¹⁴ Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас, 1888, X, Београд: Српска краљевска академија, стр. 12–13.

¹⁵ Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас, 1888, X, Београд: Српска краљевска академија, стр. 15.

¹⁶ Стојан Новаковић, *Предлој Св. Новаковића да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник и да се за њај посао установи у Академији Лексикографски Одсек*, Јавор 7, 1893, 216–220.

¹⁷ Стојан Новаковић, *Предлој Св. Новаковића да се отпочне купљење грађе за академијски Српски Речник и да се за њај посао установи у Академији Лексикографски Одсек*, Јавор 7, 1893, 216–220, стр. 217.

прикупљања грађе за речник из књижевних дела, старијих речника, административних и правних списа, али и из народа. Предлаже да се за прикупљање народне лексике припреме нарочита питања по угледу на Румунску академију. Сматра да треба прикупити у народу, између осталих, и речи из ових тематских група: доба године, клима, рударски и геолошки називи, дрвеће и биљке, врсте животиња и њихов живот, делови тела животиња, терминологија шуме и шумарства, виноградарства и винарства, баштованства, воћарства, пчеларства, називи за људска занимања итд. Готово све конкретне идеје које је Стојан Новаковић изнео у овом тексту (од оснивања Лексикографског одсека, преко начина прикупљања грађе, до изгледа речничких листића на којима се исписивала грађа) касније су и остварене, а то сведочи о његовој способности да осмишљава реалне планове.

СРПСКИ НАРОДНИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. Размишљања о значају будућег речника и о његовим циљевима уводе нас у важно питање Новаковићевог разумевања српског књижевног језика. Речник би, према Новаковићевој идеји, носио назив *Речник народнога књижевног језика српског*. У више расправа наглашено је да Стојан Новаковић није посветио ниједан посебан рад питањима српског књижевног језика, али да је на више места писао о том питању.¹⁸ Чини се да је најпотпунију синтезу Новаковићевих схватања о књижевном језику дао Радоје Симић: „На почецима народни језик требало је да буде усвојен у књижевности у изворном виду, онако како се говори; он је ‘лебдео пред очима нашим филолозима као идеал чистог народног, или народнога књижевног језика’. У новом времену дошло се, међутим, до књижевног језика ‘који се – упамтимо то добро (упозорава Новаковић) – у свима њојединосћима, онакав какав је није не говори у народу, макар да ојет у њему нема ниједне њојединосћи која се у народу не би говорила.’” Тиме су – закључује Новаковић – и Срби дошли до живог народног књижевног језика који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народног говорног језика’[...] Поред ‘доследне правилности’, према томе, у организму књижевног језика делују и неке друге покретачке снаге, које Новаковић доводи у везу са развојем стилистике и лексике, а које – према нашем данашњем сазнању – имају утицаја и у другим доменима. Скуп свих тих законитости у језику Новаковић назива ‘унутрашњом хармонијом’, којој придаје изузетно место и доводи је у везу са животом језика, на једној страни, и са народним животом, на другој“.¹⁹ Милка Ивић истиче Новаковићеву идеју о књижевном језику који треба да надрасте појединачне дијалекте иако из њих настаје и доводи је у везу са схватањем савремене лингвистике да је развијеност једног

¹⁸ Нпр. Милка Ивић, *Поједи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, Стојан Новаковић. Личност и дело, поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд, 1995: САНУ, 331–336, стр. 331.

¹⁹ Радоје Симић, *Стојан Новаковић и српска филологија (поводом 140 година од рођења)*, НССВД, 1983, 12/1, 217–230, стр. 222–223.

књижевног језика сразмерна степену његове интелектуализованости. М. Ивић закључује да је Новаковић по оваквом приступу модернији од многих лингвиста из XX века који су се „расправљали, на пример, око тога да ли су онај некадашњи, Вуков, и овај данашњи књижевни језик исто и да ли је за питања данашњег књижевног језика компетентнији образовани Београђанин или неписмени сељак испод Медведника“.²⁰

О лексикологији. Осим о изради великог речника, Стојан Новаковић је у *Посланици* говорио и о многим другим језичким питањима којима Академија треба да се бави. Залаже се за интензивније бављење дијалектологијом, синтаксом, па чак и стилистиком и фразеологијом српског језика од Доситејевог времена до краја 19. века.

Посебно је занимљиво како Новаковић невешто размишља о лексичкој семантици, наравно, само узгредно, после детаљно обрађених многих других језичких области: „Иако потпуно не припада у овај одсек, поменућу овде науку о значењима речи, која се по практичној својој страни зове знањем о синонимима. Да не злоупотребљавамо реч наука, познавање синонима је умење сваку реч употребити на правом свом месту, а речи са сродним значењима знати разликовати једну од друге и употребити сваку онде где треба. Сви страни језици који су до неког развитка дошли, разрађивали су и питања о значењима речи и о синонимима или о речима са сродним значењима. У нас је то поље овде онде само узгред додиривано, али у њ нико није дубље загазио, нити га с пажњом расправљао“.²¹

Друго поглавље *Посланице* завршава се метафоричком сликом о значају бриге о српском језику: „Наш књижевни језик потерао је из стабла народног језика својим природним силама. Грдно би се погрешило, ако би се мислило, да он тако може до краја терати. Ако развијању књижевног језика ми не дајемо правац, не чувамо га и не крешемо, опасност је да тај језик не подивља и не растроји се. Небрижљивошћу и немаром ми другим путем опет можемо доћи у оно исто стање које је било око 1820 – 1850 године, у периоди из које смо генијем Вуковим на прави пут изведени. Чувајмо се, дакле!“²²

Грамматика. Стојан Новаковић је у нашој лингвистици остао упамћен по својој *Српској граматичкој*.²³ Она је настала још 1869. године у виду уџбеника за синтаксу

²⁰ Милка Ивић, *Поједи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, Стојан Новаковић. Личност и дело, поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд, 1995: САНУ, 331–336, стр. 334–335.

²¹ Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас, 1888, X, Београд: Српска краљевска академија, стр. 39.

²² Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас, 1888, X, Београд: Српска краљевска академија, стр. 39.

²³ Стојан Новаковић, *Српска граматика*, друго целокупно издање, Београд, 1902: издање и штампа Државне штампарије.

српског језика за други разред гимназије. Затим се ширила и мењала све до 1902. године, када је добила свој најпотпунији облик. Прво целовито издање објављено је 1894. године. Ово дело је, дакле, расло пуних 30 година и, као што смо већ на-значили, од четрдесетак Новаковићевих лингвистичких радова, чак 16 припада различитим верзијама ове граматике. Скоро цео свој радни век он је радио на њој, стално јој се враћао, ширио и преправљао. Генерације и генерације ученика образовале су се из области граматике на Новаковићевим уџбеницима. Било је то време када су само најзначајнији лингвисти имали привелигију да пишу уџбенике и када је то за њих представљало велику част. Даничићеве *Облике* замениле су Новаковићеве граматике, а после њих Стојановићеве, па Белићеве. Новаковићева *Српска граматика* настала је под очигледним утицајем Даничића и Миклошића, али представља значајан приручник и данас, нарочито њен део посвећен синтакси. Белић оцењује да Новаковић, иако је у многим стварима био испред свог времена, није био реформатор наше школске граматике, „јер је њена реформа тражила више самосталности ... него што је он имао“.²⁴ Белић му замере што је и он, као и његови претходници, оптеретио граматiku језичким историјским процесима, непотребним ученицима, али није оспорио значај и квалитет Новаковићевог удела на том пољу.

Грамаџика се састоји из 520 страница. Сачињава је *Присџуи* и 4 дела. У *Присџуи* се наводе опште чињенице о језику и његовом склопу, о врстама речи, о граматичи и њеној подели. Први део посвећен је науци о гласовима (1. Постапак и подела гласова; 2. Самогласници некадашњег језика; 3. Поделе и особине самогласника; 4. Поделе и особине сугласника). Други део посвећен је науци о основама (Опште црте; Одсек први – Наука о простим основама: 1. Глаголске основе; 2. Именичке основе; 3. Придевске основе. Одсек други – наука о сложеним основама: А. Основе сложене од основа; Б. Основе сложене од готових облика). У трећем делу говори се о науци о облицима (А. Наука о облицима имена; Б. Наука о облицима глагола). У четвртом делу књиге представљена је наука о реченицама (А. Синтакса простих реченица; Б. Синтакса сложених реченица). *Грамаџика* се завршава *Додаџком*, који је посвећен правопису (1. Реченични знаци; 2. Главна правила о правопису).

Прелиставајући *Грамаџику*, два утиска се намећу као главна. Први је да се помоћу ње може посматрати развој граматичке мисли у српској лингвистичи и да се може пратити које су све области доживеле трансформације. Други је да је та *Грамаџика* по много чему актуелна и непревазиђена до данас.

²⁴ Александар Белић, *Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, О великим ствараоцима, приредио Александар Младеновић, Београд, 1998: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464, стр. 456.

Новаковић, на стр. 22, дефинише граматiku као науку о језику, дакле, посматрано из данашње перспективе, изједначава је са лингвистиком. Језик дефинише као „средство којим људи један другом објављују своје мисли.“ Овом дефиницијом истиче се само комуникативна функција језика, а занемарују се све остале. Српски језик убраја се у словенске језике у које, осим српског, спадају и следећи језици: стари словенски, бугарски, словенски (крањски), руски, пољски, чешки и лужичко-српски. Нема хрватског²⁵, нема македонског, а нема ни белоруског, украјинског и словачког. Реченица се дефинише као мисао исказана речима (стр. 1). Ова дефиниција се и данас користи у многим уџбеницима. На истој страни стоји да „свака реч казује неку представу“. Идеја о представи на путу од стварности до језика врло је модерна и одговара данашњем схватању денотације и десигнације. Речи дели у осам врста: именице, придеви, бројеви, заменице, глаголи, прилози, предлози и свезе. Бројеве дели на просте, збирне и редне, а просте бројеве убраја у именице (у именице не спадају само *хиљада*, *милион*, *већ* и *йеѿ*, *двадесѿ*, *йридесѿ*). Именичке заменице изједначава са личним (стр. 14). Глаголске начине дели на одређени, неодређени, заповедни и погодбени начин, а под одређеним сматра сва глаголска времена (стр. 18; 318).

Занимљива је терминологија којом се служио С. Новаковић. Навешћемо само неколико примера. Деривате назива *изданицима* (стр. 9), именске речи – *именима*, непроменљиве речи – *речцама* (стр. 10), градивне именице – *вешѿасѿвеним* (стр. 12), акценатску дужину – *сѿоредним акценѿом* (стр. 40), звучне сугласнике назива *јасним*, а безвучне – *муклим* (стр. 46), падеже назива *бројевима* (од првог до седмог), прошла времена – *йрошасѿим* (стр. 307), а прошлост – *йрошасносѿ*, аорист – *йређашњим свршеним временом*, имперфекат – *йређашњим несвршеним*, саставни однос назива се *сѿојним начином*, а раставни – *раздвојним начином*, црта – *знаком йочивке* (стр. 362).

Ова граматика утрла је пут за настанак скоро свих будућих граматика српског језика, укључујући и оне којима се данас користимо као релевантним.

Стил и стилистика. Колико је српска лингвистика била незрела у другој половини XIX века, закључујемо из Новаковићеве већ поменуте приступне лекције к предавањима филологије у Великој школи. Текст носи наслов *Језик и сѿиил*, а објављен је 1872. године.²⁶ Новаковић прави разлику између науке о језику и филологије, објашњавајући како је филологија „у неку руку другарица, а у свему приправница културној историји“ (стр. 3), затим прелази на тему текста, а то је однос

²⁵ Ево како Новаковић у својој *Грамаѿици* објашњава питање односа између ћирилице и латинице и српског и хрватског језика: „Пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову“ (стр. 27).

²⁶ Стојан Новаковић, *Језик и сѿиил*, *йрисѿујна лекција к предавањима филолоѿије у Великој школи*, *йоворена 16. сѿѿембра ове йодине*, Београд, 1872: Штампарија Н. Стефановића и дружине.

између науке о језику и стила. Он износи податак, данас необичан, и то по више критеријума, да се наука о језику меша са стилем. Новаковић додаје још и ово: „У нас, на прилику, многи узимају, да знање граматике води за собом као неопходну последицу и добар стил“ (стр. 4). Данас, вероватно, само потпуни лаици изједначавају науку о језику и стил (односно стилистику), као и граматiku и стилистику.

„Стил је“, сматра Новаковић (стр. 7), „облик у ком се јављају свакојаке врсте мишљења и списивања... Тај облик је модел или калуп, у који се изливају мисли.“ Подједнак је значај и садржине и форме онога што пишемо или говоримо. Форма без садржаја је „звезкање или пусто иако лепо титрање речи“ (стр. 18), али „сваки ко хоће да има или да дође до доброг стила, ваља прво да се постара о доброј, једрој и обилатој садржини“ (исто: 19). За форму је задужена наука о језику, а за садржај логика, стилистика је, према Новаковићу, негде на средини. Ево како он то каже (стр. 20–21): „У човечанској беседи или саставу навршују се закони логике и граматике. Али логика изучава овај научни предмет т.ј. склоп човечанскога говора само са начелне, апстрактне стране. Граматика га опет узима са стране појединих комадића његових. Логика се уставља на формулама, по којима ради људско мишљење у појединостима и у целини; граматика не иде даље од реченице. А како нам појединце треба с грађом коју изнесемо из граматике извршивати формуле које се збивају по логици, како ли резултат те радње износити пред другога, да нас брзо схвати, да на њ учинимо повољан утисак, ако нам и то треба – остављено би било студијама о стилу. Те студије о стилу свеза су или мост с једне стране из граматике у логику, а с друге из логике у граматiku. Оне су на средини.“

На крају свог занимљивог (и за оно време напредног) предавања о стилистици, Стојан Новаковић се директно обраћа студентима којима је ово предавање и упућено и поручује им да пазе на стил и да га негују: „Та пажња пак ствар је на коју се ваља измалена навикавати – што ми нарочито вама препоручити можемо. Оно, на што се у своје време навикнемо, одомаћи се касније у нама као да се с нама родило, као да није било време кад га нисмо знали; а то је највећа награда коју труд младих година може задобити кад наступи познији век, обично богатији садржином“ (стр. 23).

Историја српског језика и ономастика. Познато је да је Стојан Новаковић издавао и анализирао старе српске споменике. Да бисмо илустровали и та његова истраживања, издвојићемо његово бављење старим поменицима од XV до XVIII века.²⁷ Новаковић је био свестан важне улоге манастира и концентрисања народа око њих „у време ропства и мрачних дана наше историје после Косова. Тога ради опомињемо и на географски речник на крају, састављен од географских имена,

---

²⁷ Стојан Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, ГСУД, 1875, 42.

што у поменицима по глосама долазе. Одатле се види национална и политичка мисија, коју су они у оно време извршили, и која је у вековима, ближима времену самосталности српске, тим знатнија бивала“ (стр. 8–9). З. Павловић-Стаменковић истражила је *Пишињски ѿменик* (који је Новаковић објавио), а у закључку истраживања је констатовала да је допринос Стојана Новаковића ономастичким испитивањима веома важан и драгоцен. Она посебно истиче да су „многи стари рукописи данас недоступни науци, што чини још више вредним и значајним труд Стојана Новаковића који је уложио описујући старе српске поменике и штампајући их“.²⁸

Српски и хрватски језик. Бавио се Стојан Новаковић и темама које су и данас актуелне о односу између српског и хрватског језика. Михаило Војводић представља рад С. Новаковића *Српски или хрватски језик*, који је објављен у часопису *Видело* 124, 25. октобра 1891²⁹: „Био је то критички наглашен чланак којим се Новаковић умешао у полемику коју је отворио загребачки књижевни лист *Vienas* против *Босанске Виле* зато што је у њој објављено да је дубровачки песник Андрија Качић био Србин, а да је Људевит Гај унео српски језик у хрватску књижевност. Новаковић је одбацио супротна доказивања *Vienca*, а позивајући се и на Ватрослава Јагића, указао на чињеницу да су доиста Илирци усвојили штокавски уместо кајкавског, а да је штокавско заправо српско наречје. Оспорио је право листу *Vienas* да се љути због тога што српски новинари у дубровачким књижевницима виде Србе указавши на то да познаваоци дубровачке књижевности (Ватрослав Јагић, Јован Бошковић), узимају дубровачки јекавско-штокавски као југозападни српски говор. Новаковић је потом, позивајући се на научне тврдње да су Срби и Хрвати „један народ са два имена“ и да је у њих „један језик и заједничка књижевност“, био изричит у залагању за то да не треба попустити пред „религиозним прохтевима за прозелитизам“ и да не треба прихватити подвалу потурену у називу „земаљски језик“. „Докле ћемо ми бити осе које се, пометене и завађене, узајамно уједају док нам туђинци са свију страна буше, крзају и руше нашу заједничку кућу“, био је његов закључак.“³⁰

III. У закључној оцени изнећемо Белићев став да „нико од његових савременика није јасније сазнавао потребе наше лингвистичко-филолошке примењене на-

---

²⁸ Звездана Павловић-Стаменковић, *Однос Стојана Новаковића према ономастичком материјалу (на примеру Пишињског ѿменика)*, Стојан Новаковић. Личност и дело, поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд, 1995: САНУ, 373–382, стр. 380.

²⁹ Стојан Новаковић, *Српски или хрватски језик?*, *Видело* 124, 25. октобар 1891.

³⁰ Михаило Војводић, *Стојан Новаковић о утицајима на српски језик и књижевност*, *Историјски часопис*, 2004, књ. LI, 171–185, стр. 175–176.

уке, и нико од њих није био, на жалост, толико спречаван приликама живота да их задовољи као Новаковић³¹. Остаје нам да жалимо што се Стојан Новаковић није интензивније бавио језичким истраживањима, али и да се дивимо колико је био успешан у њима и поред сталних прекида због бављења бројним другим наукама и пословима од значаја за Србију.

На питање чиме је мотивисана толика активност, енергија и духовна снага Стојана Новаковића, део одговара проналазимо у последњем пасусу Новаковићеве *Посланице*: „Много смо ми дужни сенкама и гробовима јунака који су дигли ову земљу, сенкама и гробовима умних радника који су у њој духовни живот основали. Нисмо достојни ни једних ни других, ако њихову велику задужбину не умемо и очувати и унапредити. Помишљајмо на то кад год је време да предузимамо дела од општег и великог значаја, еда бисмо се својих дужности боље сећали, еда бисмо вршећи их снажније истрајали.“³² Дакле, у питању је била родољубивост заснована на одговорности према својој домовини и прецима, а не на празним фразама патриотског садржаја. Ипак, пред крај живота као да се уморио и почео да се пита колико има смисла све оно што је урадио. Године 1907, осам година пред смрт, завршавајући опширну студију о Јовану Поповићу, Новаковић примећује: „Очевидно је да наш књижевни и просветни развитак, све до данашњег дана, пати од недовољне снаге, од малокрвности... Ми смо део светске књижевности не толико по органској вези колико по подражавању и по угледању на њу... Та пак могућност за стварање, без које се талентовани људи не могу развити у пуној мери, у нас је и данас и слаба и малена. Отуда долази, те је у нас све осредње, незрело, недоследно до онога развитака који може да се јави у већим, зрелијим књижевностима. Није томе узрок ни бројна слабост народа. Оволики народ колики је српски, да је у истину родољубивији, боље организован, просвећенији и оданији својој културној задаћи, могао би више учинити и другојачије олакшати рад својих талентованих посленика.“ Затим наводи речи које је Ђ. Малетић изговорио на сахрани Јована Стерије Поповића: „Хладноћа и равнодушност према своме народу и према правом умном напретку, која је у опште по његовом мњенију, Српством обладала, тиштала га је до саме смрти и изнутрашње топила, да на развалинама лепог започетог зданија као лабуд пред своју смрт тужне гласове излива“.³³ Дакле, овако су два великана српске културе,

³¹ Александар Белић, *Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима*, О великим ствараоцима, приредио Александар Младеновић, Београд, 1998: Завод за уџбенике и наставна средства, 445–464, стр. 453.

³² Стојан Новаковић, *Посланица Академији наука философских од Стојана Новаковића*, Глас Х, Београд, 1888: Српска краљевска академија, стр. 87.

³³ Стојан Новаковић, *Јован Стеријин Поповић 1806–1856*, књижевно-историјска студија, на по се штампано из LXXIV „Гласа“, Београд, 1907: Српска краљевска академија, стр. 119–121.

и Јован Стерија Поповић и Стојан Новаковић, завршили своје животе – као људи разочарани у свој народ, и поред свега што су у његову част и славу учинили. Ни то не треба заборавити.

Rajna Dragićević

STOJAN NOVAKOVIĆ'S PLACE IN THE CHAIN
OF MOST IMPORTANT SERBIAN LINGUISTS

S u m m a r y

The work is dedicated to Stojan Novaković's contribution to serbistics and linguistics. His place in Serbian linguistics is determined, his relation towards his teacher Đura Daničić and towards students and successors Ljubomir Stojanović and Aleksandar Belić is described, attention is drawn to his most important works and initiatives, few Aleksandar Belić's evaluations of him are stated, some of grammatical solutions which are different than the ones which are widely accepted today are pointed to, as well as the terminology he used.